

УДК 94:378.12(477.83-25+438)''18/19''

УКРАЇНСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА В ДОСЛІДЖЕННЯХ ПОЛЬСЬКИХ НАУКОВЦІВ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX століття)

Оксана РУДА

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
Центр дослідження українсько-польських відносин

У статті проаналізовано вивчення польськими істориками Львівського університету кінця XIX – початку XX ст. основних проблем історії України, зокрема, генези українсько-польських відносин, впливу укладення Люблінської, Берестейської унії на розвиток польських та українських земель, виникнення і діяльність козацьких формувань, причин і наслідків козацьких виступів XVI–XVII ст., гайдамацького руху та українського національного відродження. Зосереджено увагу на політичних подіях, оскільки саме вони були головним предметом вивчення більшості тогочасних польських істориків Львова. Встановлено, що українська проблематика займала поважне місце у польській історичній науці з перспективи боротьби за створення незалежної польської держави, окресленої за взірцем давньої Речі Посполитої. З'ясовано вплив тогочасної суспільно-політичної ситуації та поширення неоромантичного світогляду на вивчення історії України польськими вченими Львівського університету.

Ключові слова: польська історіографія, українсько-польські відносини, неоромантизм, Львівський університет.

Політичні зміни, які відбулися в Галичині в другій половині XIX ст. і призвели до послаблення влади віденського уряду та активізації польських політичних сил, вплинули й на розвиток польської історичної науки у львівському середовищі. На цей період припало становлення польської наукової історичної школи у Львівському університеті. Це стало можливим завдяки низці урядових заходів 1869, 1871 рр. тощо. Варто згадати імператорську постанову від 4 липня 1871 р., відповідно до якої всі обмеження, які досі стояли на перешкоді проведення лекцій польською чи руською мовами на правничому та філософському факультетах Львівського університету мали бути повністю ліквідовані, а на кафедри цих факультетів могли працевлаштовуватися лише ті кандидати, які досконало володіли однією з двох місцевих мов¹. Ця постанова зумовила еміграцію частини німецьких професорів та уможливила швидку колонізацію всіх факультетів². Уже 1874 р. 59 предметів в університеті викладали польською мовою і лише 11 –

¹ *Starzyński S.* Historia Uniwersytetu Lwowskiego. T. 2: (1869–1894) // Finkel L., Starzyński S. Historia Uniwersytetu Lwowskiego: W 2 t. Lwów, 1894. S. 3.

² *Julkowska V.* Ksawery Liske (1838–1891) // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku / Pod red. J. Maternickiego, przy współpracy L. Zaszkiłniaka. Rzeszów, 2007. S. 188.

німецькою³. Першим домігся права читати лекції з загальної історії та дипломатики польською мовою⁴ один із творців польської наукової історіографії Ксаверій Ліске (1838–1891), який у 1869 р. прибув до Львова по закінченні студій у Вроцлаві, Лейпцигу та Берліні⁵ й 1871 р. очолив кафедру загальної історії. Саме К. Ліске, прихильнику позитивістського підходу до історії та історико-критичного методу, належить заснування дидактичної львівської історичної школи. Його учнями були: С. Смолька, В. Чермак, О. Бальцер, Л. Фінкель, Ф. Папе, А. Прохаска та інші⁶. Важливе значення для розвитку польської історичної науки мало також відкриття в університеті двох кафедр: кафедри польської історії, яку 1883 р. очолив знаний дослідник польського середньовіччя Тадеуш Войцеховський⁷, та кафедри польського права, якою з 1887 р. завідував історик права Освальд Бальцер⁸.

Загалом, до початку Першої світової війни у Львівському університеті серед польських істориків-професорів домінували представники старшого та середнього покоління⁹. Так, на філософському факультеті історію викладали професори-поляки: Броніслав Дембінський (1892–1918 рр. перебував на посаді завідувача кафедри загальної історії), Шимон Аскеназі (1907–1914 рр. очолював кафедру нової загальної історії з особливим врахуванням історії Польщі)¹⁰, Станіслав Закшевський (1907–1936 рр. – завідувач кафедри історії Польщі)¹¹, Людвік Фінкель (з 1892 по 1918 р. очолював кафедру австрійської історії); та доценти: Александр Семкович, Адам Шельонговський, Александр Скальковський та інші. На факультеті права викладали історики: Владислав Абрагам (з 1886 по 1935 р. завідував кафедрою церковного права)¹², Освальд

³ Тищик Б. Освальд Бальцер – видатний історик права Львівського університету (до 150річчя від дня народження і 75-річчя – смерті) // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2009. Вип. 48. С. 4.

⁴ До прибуття К. Ліске, на філософському факультеті Львівського університету польською мовою лекції читали лише Антоні Малецький (польську мову та літературу) та Микола Липинський (філософію). Детальніше про це див: *Julkowska V. Ksawery Liske (1838–1891).* – S. 188.

⁵ *Modelska T. Ze wspomnień i zapisek redaktora* // *Kwartalnik Historyczny* (далі – КН.). 1963. R. 70. Zesz. 3. S. 599.

⁶ *Smoleński W. Szkoły historyczne w Polsce* / Opr. M.H. Serejski. Wrocław, 1952. S. 85.

⁷ *Olejnik K. Tadeusz Wojciechowski (1838–1919)* // *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku* / Pod red. J. Maternickiego, przy współpracy L. Zaskilniaka. Rzeszów, 2007. S. 201–214.

⁸ *Wierzbicki A. Oswald Balzer (1858–1933)* // *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku* / Pod red. J. Maternickiego, przy współpracy L. Zaskilniaka. Rzeszów, 2007. S. 253–268.

⁹ Щодо поділу польських істориків на старше, середнє та молодше покоління детальніше див.: *Maternicki J. Historiografia Polska XX wieku.* Wrocław, 1982. Cz. 1: 1900–1918.

¹⁰ *Maternicki J. Szymon Askenazy (1865–1935)* // *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku* / Pod red. J. Maternickiego, przy współpracy L. Zaskilniaka. Rzeszów, 2007. S. 321–342.

¹¹ *Blachowska K. Stanisław Zakrzewski (1873–1936)* // *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku* / Pod red. J. Maternickiego, przy współpracy L. Zaskilniaka. Rzeszów, 2007. S. 377–398.

¹² *Starzyński S. Historia Uniwersytetu Lwowskiego.* S. 208.

Бальцер (1887–1933 рр. очолював кафедру історії польського права), Пшемислав Домбковський (1916–1920 рр. завідувач кафедри історії німецького права)¹³ та інші.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Львівському університеті сформувався потужний науково-педагогічний кадровий потенціал, створилися і діяли провідні історичні наукові школи. Найвідомішими були школи в галузі медієвістики, зокрема політичної історії Польщі та сусідніх країн, до якої належали С. Закшевський, Л. Колянковський та інші; суспільно-політичних досліджень, яку представляли К. Ліске, Л. Фінкель та інші. Саме історики-медієвісти зосередили увагу на висвітленні українсько-польських відносин. Водночас зауважимо, що наприкінці XIX – на початку XX ст. українська проблематика не домінувала в дослідженнях польських учених, для них пріоритетними залишалися питання поділу Речі Посполитої і втрата державності, а з 1918 р. – проблеми відродженої Польщі. Українське питання розглядали виключно в контексті відновлення та розвитку багатонаціональної Речі Посполитої. У дослідженні та інтерпретації історії України вони здебільшого акцентували увагу на подіях, які пояснювали причини занепаду Речі Посполитої та польсько-українських конфліктів, щоб у майбутньому уникнути подібних помилок. Найчастіше їхню увагу привертало середньовічне минуле східних земель Речі Посполитої, зокрема й українсько-польські відносини. Зауважмо, що до Першої світової війни серед дослідників минулого південно-східних територій домінували польські історики саме з теренів, що перебували під австрійським пануванням¹⁴. Основні теми, які їх цікавили: генеза українсько-польських відносин, проблеми Люблінської та Берестейської уній, головні питання козаччини, менше – гайдамацький рух та українське національне відродження; ці теми були пов'язані з їх намаганнями врегулювати українсько-польські суперечки, а також з тогочасною політичною ситуацією в Європі.

Польські історики Львова другої половини XIX ст. у вивченні минулого уникали впливів політичних ідеологій, увагу приділяли піднесенню науковості історичної діяльності, не надавали переваги якійсь окресленій методології. Така позиція унеможливила створення синтетичних праць, вони не витворили національної історіософії, натомість вдало розвинули критичні історичні дослідження та видання джерел¹⁵. Однак ситуація дещо змінилася на початку XX ст., коли більшість польських істориків перебувала під впливом тогочасної політики, що позначилося

¹³ Ciara S. Przemysław Dąbkowski (1877–1950) // *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku* / Pod red. J. Maternickiego, przy współpracy L. Zaskilniaka. Rzeszów, 2007. S. 483–494.

¹⁴ *Mądzik M. Wojny kozackie w polskiej historiografii przełomu X²X i XX w.* // *Козацькі війни XVII ст. в історичній свідомості польського та українського народів. Матеріали Другої польсько-української наукової зустрічі (Львів, 12–13 овтня 1995)* / За ред. Л. Зашкільняка. Львів; Люблін, 1996. С. 214–215.

¹⁵ *Maternicki J. Historiografia i kultura historyczna. Studia i szkice.* Warszawa, 1990. Cz. 2. S. 408–411.

на висвітленні польського та українського минулого. У польських історичних колах поширилася “оптимістична візія”, яка ідеалізувала й звеличувала національне минуле, сприяла вкоріненню у суспільній свідомості історичних міфів. Вчені та політики дбали про включення етнічно українських земель до складу майбутньої Речі Посполитої, а з 1918 р. шукали історичні аргументи для збереження цілісності відновленої Польщі. Так, на початку ХХ ст. під впливом неоромантизму й суспільно-політичних чинників польська історіографія, відстоюючи національні інтереси, повернулася до трактування України в категоріях “свійщини”, романтичних традицій заміни термінів “Україна”, “український”, термінами “Русь”, “русинський”, що були ближчі їхньому суспільству і не ворожили патріотичної свідомості¹⁶.

Ані в добу позитивізму, ані на початку ХХ ст. польські історики Львова не вникали в територіальні та етнічні проблеми, пов’язані зі статусом України. З одного боку, вони не бажали вступати в полеміку з представниками народницького напрямку в українській історіографії, з іншого – цього не дозволяв тогочасний стан історичних досліджень. З цієї причини не лише польські дослідники Львова, а й учені з інших польських осередків як доби позитивізму, так і неоромантизму, в окресленні українських просторів послуговувалися виключно географічною термінологією. Проте більшість істориків початку ХХ ст. уже розглядали українську територію як цілісну. Однак деякі з них, зокрема Т. Войцеховський, С. Закшевський, А. Шельонговський, були переконані в етнографічній відмінності Червоної Русі від решти українських земель унаслідок заселення цих територій польськими племенами.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. серед польських істориків панувало декілька підходів до трактування українсько-польських відносин. Частина дослідників генезу соціальних і національних змін в Україні пов’язували з експансією на південно-східні терени короля Казимира ІІІ та його наступників, а також з її наслідками для Речі Посполитої. Інші перелом в українсько-польських відносинах убачали в епосі панування короля Владислава ІІ Ягайла та королеви Ядвіги, за час правління яких Червону Русь було приєднано до польських земель (1387). Такому трактуванню українсько-польського сусідства сприяла історіографічна традиція та спроби періодизації польської історії¹⁷. Одна зі спроб належала професору Львівського університету Т. Войцеховському, який першим застосував в історичних дослідженнях ретроспективний метод, значну увагу приділяв методологічним проблемам історії. У його особі львівська дидактична школа досягла свого роду вершини критичної та інтерпретаційної майстерності¹⁸.

¹⁶ *Koko E.* Польсько-українські відносини в суспільно-культурній галузі в ХІХ–ХХ ст. (до 1914 р.): Пер. з пол. // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.). Івано-Франківськ, 1997. С. 9.

¹⁷ *Stępnik A.* Ukraina i stosunki Polsko-Ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porozbiorowego 1795–1918. Lublin, 1998. S. 156–157.

¹⁸ *Serczyk J.* 25 wieków historii. Historycy i ich dzieła. Toruń, 1994. S. 394.

Львівський період життя Т. Войцеховського розпочався 1875 р. переїздом з Кракова до Львова. Тут вчений працював у бібліотеці Львівського університету, а згодом, відповідно до постанови від 18 лютого 1883 р., був призначений на посаду надзвичайного професора та, як зазначалося, очолив кафедру історії Польщі (пробув на посаді до 1906 р.), а з 15 жовтня 1887 р. – звичайного професора історії Польщі Львівського університету. У 1888–1889 рр. виконував обов'язки декана філософського факультету, 1894–1895 рр. обраний ректором цього ж університету¹⁹.

Цікава з погляду виокремлення Т. Войцеховським певних періодів у польському минулому його промова “Поділ і періоди польської історії”, виголошена на відкритті 1884/1885 н. р. у Львівському університеті²⁰. Дослідник поділив історію польського народу на дві половини: до 1386 р. (державна політика спрямовувалась на Захід, кордони не виходили за межі Одри і Вісли, а населення було польським із невеликими домішками німецького та єврейського) та після 1386 р. (польські впливи поширилися на схід до Дніпра та Двіни, а на теренах давньої польської держави поряд із польським і німецьким населенням розмістилося литовське і руське)²¹. Водночас у розвитку держави він виділив три епохи, тобто чотири періоди: перший – час від створення польської держави до 1241 р.; другий сягав до унії з Литвою кінця XIV ст.; третій – до тридцятилітньої війни; четвертий – до останнього поділу Польщі²². До цих періодів автор додав ще два: найдавніший, слов'янський, початок якого залишався невідомим для тогочасної науки, і новітній, після поділів, кінець якого також залишився невідомим²³. Запропонований поділ мав показати необхідність цілісного висвітлення історії Польщі, Литви та Русі (України), оскільки епохи, що визначали “цивілізаційну діяльність Польщі на Сході” (поширення польської культури, католицизму та західної цивілізації на східні землі), знаменували перелом в історії як польської держави, так і її східних сусідів²⁴. Він писав, що “не можна ні зрозуміти, ні досліджувати, ні писати, ні вчити польську історію без руської, і навзаєм – руської без польської”²⁵. Такий підхід наперед визначив місце української проблематики в історії Речі Посполитої. Періодизацію польської історії, запропоновану Т. Войцеховським, підтримали більшість польських істориків зламу століть.

¹⁹ *Starzyński S.* Historia Uniwersytetu Lwowskiego. S. 267.

²⁰ *Wojciechowski T.* Podział i zakres dziejów polskich // *Przewodnik Naukowy i Literacki*. 1884. R. 12. Nr 11. S. 961–977.

²¹ *Wojciechowski T.* Podział i zakres dziejów polskich. S. 966; *Stepnik A.* Ukraina i stosunki Polsko-Ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porozbiorowego 1795–1918. S. 157.

²² *Olejnik K.* Tadeusz Wojciechowski (1838–1919). S. 210.

²³ *Wojciechowski T.* Podział i zakres dziejów polskich. S. 968.

²⁴ *Wierzbicki A.* Wschód–Zachód w koncepcjach dziejów Polski. Warszawa, 1984. S. 247.

²⁵ *Wojciechowski T.* Podział i zakres dziejów polskich. S. 972.

На початку ХХ ст. у середовищі польських учених відбулися певні зміни у трактуванні українсько-польського минулого. Під впливом неоромантизму дослідники повернулися до “ягеллонського міфу”, що дав змогу твердити про мирне співіснування цих народів у межах давньої Речі Посполитої та залишав надії на її майбутнє відновлення в кордонах до 1772 р. Більшість польських вчених шукали в польській історії елементи, які б поєднали народи, поширювали тези про спільність минулого, виводячи його з Х–ХІІ ст. Подібні погляди висловлювали А. Шельонговський, С. Закшевський, О. Бальцер, які наголошували на історичній ролі польського народу як “передмур’я Європи”, а поширення кордонів на схід вважали природним напрямом польської експансії.

Поважне місце дослідженню українсько-польських відносин доби середньовіччя відведено у творчості О. Бальцера. Його викладацька кар’єра у Львівському університеті розпочалася в 1894/1895 н. р., коли після відбутої габілітації (5 лютого 1885 р.) він обійняв посаду приват-доцента та почав читати лекції з історії польського права²⁶. Від 26 квітня 1887 р. призначений на посаду надзвичайного професора (тоді ж очолив новостворену кафедру історії польського права), а відповідно до постанови від 29 червня 1890 р. – звичайного професора польського права²⁷. У 1892–1893 та 1912–1913 рр. виконував обов’язки декана правничого факультету, а в 1895–1896 рр. – ректора Львівського університету.

Читав О. Бальцер не лише історію права, а й питання державно-політичного устрою Польщі. Незабаром він став вести ще й окремий курс польського судового права, а з 1894 р. – історію державного устрою Австрії. Вчений також керував науковими семінарами з основних своїх предметів, прививав студентам інтерес до досліджень, навчав пошуковій праці в архівах, бібліотеках, роботі з джерелами та літературою, спонукав їх до висловлення оціночних суджень і висновків. Ці семінари відвідувало чимало студентів – від 20 до 40 осіб. Згодом він заснував історико-правничу школу, до якої належали П. Домбковський, Л. Ерліх, А. Віняж, О. Гурка, Я. Рутковський та інші²⁸.

О. Бальцер один із перших львівських дослідників, який представив свою інтерпретацію приєднання 1340 р. Галицької Русі до Польщі в контексті витворення польської державності. Контакти між польською та руською державами історик виводив із раннього середньовіччя, від часу укладення перших шлюбів між представниками династії Рюриковичів і П’ястів²⁹. Поряд зі схвальною оцінкою східного напрямку польської експансії, О. Бальцер критикував наступників Болеслава I за відмову від поширення кордонів у північно-західному

²⁶ *Starzyński S.* Historia Uniwersytetu Lwowskiego. S. 103.

²⁷ *Starzyński S.* Historia Uniwersytetu Lwowskiego. S. 206.

²⁸ *Туцик Б.* Освальд Бальцер – видатний історик права Львівського університету (до 150-річчя від дня народження і 75-річчя – смерті). С. 4–5.

²⁹ *Blachowska K.* Dzieje średniowiecznej Rusi w pracach historyków lwowskich przełomu XIX i XX w. // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / Pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka. Rzeszów, 2004. T. 2. S. 177–178.

напрямі та занедбання давньої зовнішньої політики³⁰. Історик наголошував, що приєднання Галицької Русі до Польського королівства у 1340 р. не зашкодило ані польським, ані руським землям. Він вказував на племінну та мовну спорідненість народів, а також на їх географічне розташування, наслідком якого стали спільні економічні інтереси³¹. Водночас О. Бальцер також писав про складні асиміляційні проблеми, які спіткали державу та сповільнили внутрішню консолідацію польського елементу³².

Проблеми генези українсько-польських відносин досліджував також А. Шельонговський, який роботу у Львівському університеті розпочав у жовтні 1902 р. на посаді приват-доцента середньовічної та нової історії, після успішного відбуття габілітації у березні ц. р. Однак вести лекційні курси він почав лише з 1904 р., до того займався науковою діяльністю: збором джерельного матеріалу в польських та іноземних архівах і бібліотеках. Відповідно до ухвали Ради філософського факультету від 16 липня 1919 р. призначений на посаду звичайного професора суспільної та економічної історії, і відповідно з 5 жовтня ц. р. очолив кафедру суспільної та економічної історії. Однак уже з 1 квітня 1920 р. став завідувачем кафедри новітньої історії (пробув на посаді до 1939 р.), натомість кафедру суспільної та економічної історії очолив прибулий з Варшави Францішек Буяк³³.

Значний вплив на висвітлення А. Шельонговським середньовічного минулого польських та українських земель мала його співпраця з політичним табором ендеків, яка зводилася до пошуків аргументації одвічної приналежності до Польщі Червоної Русі та “історичних прав поляків на Русі”³⁴. Піддавши хвилі історичного “оптимізму” та апологетизму, дослідник основним історичним завданням польської держави вважав поширення західноєвропейської цивілізації на схід, у Литву та Русь, й піднесення цих народів до ідеалів, опертих на християнську свободу³⁵. З таких позицій історик оцінював українсько-польські відносини та виводив їх генезу зі слов’янської племінної епохи, що пов’язувало історичне минуле двох народів спільною слов’янською традицією. Як і більшість прихильників національно-демократичної ідеології, А. Шельонговський наголошував на спільному розвитку польського, литовського та руського народів.

³⁰ Nowacki R. Oswald Balzer (1858–1933). Opole, 1998. S. 120–122.

³¹ Blachowska K. Dzieje średniowiecznej Rusi w pracach historyków lwowskich przełomu XIX i XX w. S. 179.

³² Balzer O. Stolicy Polski (963–1138) // Studya nad historią prawa polskiego / Pod red. O. Balzera. Lwów, 1916. T. 6. Zesz. 4. S. 74.

³³ Maternicki J. Adam Szelągowski (1873–1961) // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku / Pod red. J. Maternickiego, przy współpracy L. Zaszkiłniaka. Rzeszów, 2007. S. 368–369; M. W. [Wierzbicka Maria]. Szelągowski Adam // Słownik historyków polskich. Warszawa, 1994. S. 508.

³⁴ Konopczyński W. Stronnictwa nasze wobec historii // Przegląd Wszechpolski. 1923. Seria 2. Nr 1. S. 206.

³⁵ Szelągowski A. Wzrost państwa polskiego w XV i XVI w. Polska na przełomie wieków średnich i nowych. Lwów; Warszawa, 1904. S. 166; Maternicki J. Adam Szelągowski i jego poglądy na historię // Przegląd Humanistyczny. 1989. R. 33. Nr 11. S. 132.

Українсько-польськими взаєминами доби середньовіччя, здебільшого в публіцистичних працях, займався С. Закшевський³⁶. Зауважмо, що він одним із перших виступив проти концепції краківської історичної школи. Вчений відкинув позитивізм як методологію дослідження, наголошуючи, що пізнання минулого не може базуватися лише на фактах, а повинно враховувати інтуїцію, необхідну для розуміння історії. Наукові інтереси С. Закшевського зосереджувалися у декількох ділянках: політична історія Польщі Х–XIV ст.; відносини давньої Польщі з сусідніми народами та Апостольською столицею; дослідження польського пограниччя в історичній ретроспективі. Акцентування уваги на середньовічній історії було не випадковим, оскільки вчений вважав, що в період відбудови самостійної держави основне завдання істориків – вивчення витоків польської державності³⁷.

С. Закшевський переїхав із Кракова до Львова в листопаді 1905 р., по травень 1907 р. він перебував на посаді доцента за винагороду (*docent remunerowany*) Львівського університету з правом читання лекцій з допоміжних історичних дисциплін, польської історії та середньовічної всесвітньої історії. 4 травня 1907 р. отримав звання надзвичайного професора історії Польщі та очолив кафедру, а з 1 жовтня 1913 р. – звичайного професора Львівського університету. У 1910 р. започаткував науковий семінар з історії Польщі, який був популярним серед студентів, зокрема в ньому брали участь Я. Рутковський, Г. Полякувна, В. Семкович та інші³⁸.

Зауважмо, що С. Закшевський³⁹ був відомий своїми висловлюваннями щодо відновлення польської держави в кордонах до 1772 р., зокрема він підтримував створення часопису “Червенська земля” (“*Ziemia Czerwieńska*”), метою якого було політично обґрунтувати польську окупацію Східної Галичини⁴⁰. У розвідках учений, усупереч твердженням тогочасної української історіографії, намагався довести автохтонність поляків у Галичині. Українсько-польські відносини він виводив від племінного устрою. С. Закшевський, полемізуючи з М. Грушевським, заперечував його теорію політичної та цивілізаційної цілісності української історії, переконуючи, що впродовж віків одна з частин Русі, а саме

³⁶ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). Ф. 26 (Університет ім. Яна Казимира у Львові), оп. 7 (Документи гуманітарного факультету), спр. 954, арк. 195; Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (âââ³ – AUJ). Sygn. WF II 121 (Wydział Filozoficzny. Teczki akt habilitacyjnych; materiały z lat 1862–1945 [Podanie S. Zakrzewskiego o dopuszczenie do przewodu habilitacyjnego]) – Ненумеровані сторінки; *Blachowska K.* Stanisław Zakrzewski (1873–1936). S. 377–398.

³⁷ *Лаврецький Р.* Історична медієвістика на Гуманітарному факультеті Львівського університету в 1918–1939 роках // Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX століттях / За ред. Л. Зашкільняка, С. Магерніцького. Т. 4. Львів; Жешув, 2006. С. 455.

³⁸ Детальніше про це див.: *Blachowska K.* Stanisław Zakrzewski (1873–1936). S. 383, 389.

³⁹ За своїми політичними переконаннями С. Закшевський спочатку був близьким до правих соціалістів, потім до ендеків, а під час Першої світової війни до табору підсудчиків.

⁴⁰ *Лаврецький Р.* Історична медієвістика на Гуманітарному факультеті Львівського університету в 1918–1939 роках. С. 456.

Червона Русь, культурно та політично була наближена до польської держави та розвивалася незалежно від решти Русі як окремий політичний організм. Такий підхід до висвітлення минулого двох народів мав довести виключне право поляків на володіння цією територією. Подальші аргументи на підтвердження своїх поглядів автор запозичив із польської лінгвістики та топоніміки, намагаючись довести приналежність українських земель до Польщі на підставі топографічних назв⁴¹.

Період панування Казимира III історик оцінював як новий етап розвитку українсько-польських взаємин, що були перервані татарськими набігами XIII ст.⁴² На відміну від інших польських істориків, у діях Казимира III С. Закшевський вбачав продовження політики Владислава I Локетка, який надавав перевагу інтервенції на руські землі замість забезпечення польських інтересів на Помор'ї. Натомість Казимир III намагався розширити кордон на сході шляхом приєднання частини руських земель для подальшої активної діяльності на Помор'ї⁴³. Подібні погляди С. Закшевського підтримувала більшість польських істориків, прихильників поширення польських кордонів на схід, ідеалам яких відповідала “історична Польща” в кордонах до 1772 р.

Поширення “ягеллонського міфу” на зламі століть вплинуло на висвітлення Люблінської унії в польській історіографії. У працях вчені здебільшого акцентували увагу на позитивних наслідках унії. Зокрема, О. Бальцер доводив, що східні землі були природним і найсприятливішим тереном для польської експансії. Одержавши від слов'янського світу оригінальну культуру й розвиток, Польща змушена була, навіть з огляду на своє географічне розташування, розпочати важливу місію – розширення західної цивілізації на схід⁴⁴. Цю місію вона реалізовувала шляхом укладення уній, зокрема й Люблінської. О. Бальцер заперечував факт укладення уній (у прямому значенні цього слова) в період між 1386–1401 та 1569–1795 рр., оскільки тоді, на його думку, не існувало Литовської держави як окремого політичного організму. Ніколи не було ні персональної, ні ділової унії між Польщею та Литвою. Поняття “унії Польщі з Литвою”, що утвердилося в польській історіографії, на думку історика, не мало нічого спільного зі змістом, який вкладався у термін “унія”⁴⁵. Він писав, що вживаючи цей термін, польські вчені намагалися довести, що східна політика служила не лише польським, а й литовським інтересам. На цьому тлі “унія” та пов'язана з нею “ягеллонська ідея” зображувалися як винятковий історичний факт, визначна подія польської історії. Такий стан речей, на думку О. Бальцера, уже ніщо не могло змінити.

⁴¹ Śreniowska K. Stanisław Zakrzewski. Przyczynek do charakterystyki prądów ideologicznych w historiografii polskiej 1893–1936 // Łódzkie Towarzystwo Naukowe. Wydział II. Łódź, 1956. Nr 20. S. 100.

⁴² Zakrzewski S. Pesymizm a optymizm w ocenianiu rzeczywistości // Gazeta Wieczorna. 1920. 11 maja. R. 11. Nr 5222. S. 2.

⁴³ Zakrzewski S. Zagadnienia historyczne: W 2 t. Lwów, 1936. T. 2. S. 147.

⁴⁴ Balzer O. Historyja ustroju Polski. Kursy przygotowawcze do egzaminów. Lwów, 1919. S. 1.

⁴⁵ Balzer O. Tradycja dziejowa Unii Polsko-Litewskiej. Lwów; Warszawa, 1919. S. 17.

Дещо по-іншому переваги та недоліки Люблінської унії оцінював С. Закшевський. Дослідник розглядав унію як переломний момент польської історії з огляду на стосунки як з Литвою та Руссю, так і з Москвою й Швецією⁴⁶. На його думку, унія мала важливе значення й для польського суспільно-економічного життя: до цього часу польська колонізація Поділля й Волині була спорадичним явищем, а з 1569 р. стала масовою. Дослідник писав, що після укладення унії для Польщі наступив важливий історичний момент – сусідство з московською державою й татарами та поширення свого панування на південно-руські терени. Він писав, що якби на Люблінському сеймі 1569 р. не відбулося об'єднання Литви з Польщею та приєднання українських теренів, то з часом Литва та руські землі підпорядкувалися б Москві⁴⁷. Зазначимо, що С. Закшевський не заперечував, що козацькі повстання та турецька загроза були її наслідками. Водночас наголошував, що без унії не було би славетних моментів польської історії, пов'язаних із Баторієм й Сигізмундом III, та цілого XVII ст. зі славною політикою Яна III Собеського. Своїми працями С. Закшевський намагався довести, що в XVI ст. унія була необхідною не лише для польського, а й українського та литовського народів.

“Оптимістичні” погляди на унію 1569 р. представив А. Шельонговський. Багато його тез в описах польської історії нагадували апологетичні тексти доби романтизму⁴⁸. Не була винятком й оцінка польсько-литовської унії, завдяки якій, на його думку, польська держава змогла протистояти германізації, взяти участь у загальноєвропейському цивілізаційному процесі, дорівнятися найпотужнішим державам Європи⁴⁹. Він вважав, що уній було декілька: домовленість з Пруссією, з Литвою та ще одна – зі спірними територіями – Підляшшям, Волинню, Україною (Київське воєводство) та Поділлям (Брацлавське воєводство)⁵⁰. Дослідник зазначав, що найважче було домовитися з Литвою. Через незгоду литовців на інкорпорацію їхніх земель до складу Корони було укладено як компроміс парламентську унію. На відміну від них, русини, вважав А. Шельонговський, усвідомлюючи перспективи, які перед ними відкривалися, цілковито підтримували укладення унії. І. Франко погоджувався з думкою про підтримку українськими дворянами умов унії, оскільки вона зрівнювала їх у правах із князями, під пануванням яких вони перебували⁵¹. Натомість він наголошував на наявності спротиву серед руських князів, що зазвичай ігнорували польські історики, прагнучи зобразити унію 1569 р. як великий здобуток трьох народів, тим самим створюючи підстави для відновлення багатонаціональної Речі Посполитої.

⁴⁶ Zakrzewski S. Zagadnienia historyczne. T. 2. S. 217.

⁴⁷ Zakrzewski S. Zagadnienia historyczne. T. 2. S. 219.

⁴⁸ Maternicki J. Historiografia Polska XX wieku. S. 67.

⁴⁹ Wierzbicki A. Wschód – Zachód w koncepcjach dziejów Polski. Warszawa, 1984. S. 309.

⁵⁰ Szelański A. Dzieje Polski w zarysie. Warszawa, 1921. S. 106.

⁵¹ Франко І. Я. Дві унії. Образок з історії Русі при кінці XVI віку // Франко І. Історичні праці. (1883–1890): Зібрання творів: У 50 т. К., 1985. Т. 46. Кн. 1. С. 584.

На думку А. Шельонговського, 1569 р. закінчився процес унії, тобто об'єднання окремих польських земель. Відтоді почала формуватися територія держави й частково її кордони⁵². Розширення кордонів і поширення впливів польської мови історик вважав свідченням розквіту та вищості польської культури, що вплинула на витворення єдиної культури у Пруссії, Польщі, Литві та Русі⁵³.

Певний інтерес українсько-польські відносини доби середньовіччя викликали й у В. Абрагама, якого в 1888 р. призначили надзвичайним професором церковного права Львівського університету та завідувачем кафедри. У 1890 р. він отримав титул звичайного професора. Його академічна кар'єра стрімко розвивалася: у 1899 р. обраний ректором, у 1900–1901 рр. був на посаді проректора, у 1893–1894, 1914–1915, 1915–1916 рр. виконував обов'язки декана факультету права та політичних знань⁵⁴.

У працях В. Абрагама переважала правова проблематика, що стосувалася прийняття християнства, створення єпископств, становища Церкви в державі, взаємин з Апостольською столицею тощо. Найбільшу увагу вчений приділив проблемі організації Церкви в давній Речі Посполитій, зокрема в Литві та Русі. Донині його праці “Створення організації латинської церкви на Русі” (1904), “Якуб Стрепа – архієпископ галицький. 1391–1409” (1908), “Про початки латинського архієпископства у Львові” (1909), “Кілька подробиць про львівські синоди XV ст.” (1909), “Створення латинського єпископства в Кам'янці-Подільському” (1911), “З історії давнього латинського єпископства в Луцьку” (1937) та інші, залишаються важливими опрацюваннями, які висвітлюють діяльність Римо-Католицької Церкви на східних теренах давньої Речі Посполитої⁵⁵. Певний інтерес у дослідника викликали й проблеми, пов'язані з Люблінською унією кінця XVI ст. Подібно до інших польських істориків Львова, В. Абрагам схвально оцінюючи унію, не заперечував наявності в ній певних вад: подвійного уряду, фінансів і війська. Однак, на його думку, збереження часткової самостійності литовської держави в майбутньому не мало жодних негативних наслідків, оскільки ні Литва, ні Русь не думали про від'єднання. Він наголошував, що впродовж вікового польсько-литовського співіснування литовське населення ніколи не виступало проти поширення колонізації та польських впливів у Литві, це саме стосувалося й Русі та русинів⁵⁶. Історик доходив висновку, що завдяки унії зросло політичне та економічне значення народів давньої Речі Посполитої.

⁵² *Szelągowski A.* Dzieje Polski w zarysie. S. 112.

⁵³ *Szelągowski A.* Wzrost państwa polskiego w XV i XVI w. Polska na przełomie wieków średnich i nowych. Lwów; Warszawa, 1904. S. 19, 181.

⁵⁴ *Pisulińska J.* Władysław Abraham (1860–1941) // *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku* / Pod red. J. Maternickiego, przy współpracy L. Zaskilniaka. Rzeszów, 2007. S. 313.

⁵⁵ *Pisulińska J.* Władysław Abraham (1860–1941). S. 317–318.

⁵⁶ *Abraham W.* Polska a chrzest Litwy // *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*. Warszawa; Lublin; Łódź; Kraków, 1914. S. 35–36.

Варто наголосити, що хоча польські дослідники й схвально оцінювали Люблінську унію, однак відзначали й певні її некорисні наслідки для розвитку Речі Посполитої: запровадження федеративної форми правління, збереження окремішності Київського воєводства у складі Речі Посполитої, подвійного уряду, фінансів і війська тощо. З такими поглядами польських істориків полемізували українські вчені О. Барвінський, І. Шараневич, І. Франко, М. Грушевський, які, шукаючи істину, відкидали польське трактування наслідків унії, натомість акцентували увагу на утисках і сповільненні розвитку української й литовської націй.

Берестейську унію кінця XVI ст. схвально оцінювали як представники старшого покоління, так і молоді історики. Акцентування її недоліків стало критерієм розмежування поглядів репрезентантів різних історіографічних напрямів. Для львівських істориків (С. Закшевського, А. Шельонговського, О. Бальцера, Л. Колянковського) вона була запорукою існування польсько-литовської держави та об'єднаної Церкви в українських землях. У невдачі унії вчені, відповідно до своїх політичних уподобань і приналежності до історичних напрямів, звинувачували руську шляхту, польську владу, католицьке та православне духовенство, Москву, козаків.

Певний інтерес у польських учених Львівського університету викликала козацька проблематика. Це, насамперед, пов'язане з тим, що, досліджуючи історичне минуле, польські вчені намагалися з'ясувати причини, які призвели до втрати державності. Їхню увагу привертало XVII ст., у контексті якого проблема козаччини розглядалась як критичний пункт і початок занепаду давньої Речі Посполитої⁵⁷. Саме тому майже всі польські дослідники, які працювали в царині польської історії кінця XV–XVIII ст., так чи інакше торкалися проблеми виникнення українського козацтва та його еволюції в суспільний стан. Феномен українського козацтва, його витоки та формування як окремого стану українського середньовічного суспільства, оборонні функції козаччини, перші козацькі повстання, участь у національній війні українського народу середини XVII ст. і визвольних змаганнях українців кінця XVII–XVIII ст., козацтво в українсько-польських відносинах тощо цікавили більшість тогочасних польських істориків.

Праці польських учених Львівського університету не позбавлені тенденційності у висвітленні козаччини, що частково було наслідком поширення в польській історіографії низки історико-політичних міфів і стереотипів. На зламі століть сформувалося кілька підходів до зображення козаків: одні вважали їх розбійницькими ватагами, які шкодили інтересам Речі Посполитої (Ф. Буяк); інші наголошували на їхньому “тюркському” етнічному та культурному походженні (А. Шельонговський, С. Закшевський); треті розглядали козаків як суспільну верству, проміжну між шляхтою та селянством (О. Бальцер) тощо.

⁵⁷ *Magocsi P. R. A History of Ukraine. Toronto; Buffalo; London, 1996. P. 16.*

Певне зацікавлення у вчених викликало запровадження козацького реєстру. Незважаючи на те, що деякі польські історики схвально оцінювали реєстр як такий, що сприяв порозумінню між козаками та Річчю Посполитою (зокрема А. Шельонговський), а інші натомість висловлювали критичні міркування, вони були одноставні в тому, що Річ Посполита провадила щодо козацтва необмірковану політику та що з допомогою реєстру їй не лише не вдалося підпорядкувати собі козачину, а він дещо прискорив перетворення козаків в окремих соціальний стан.

Причини козацьких виступів XVI–XVII ст., які польські вчені називали “бунтами”, “конфліктами” вбачали в діях самих козаків, у політиці польського уряду, в суспільно-економічних умовах, релігійних конфліктах і шкідливих впливах сусідніх держав. Зокрема, С. Закшевський серед головних причин виокремлював слабкість королівської влади та зростання ролі магнатів і руських князів⁵⁸. Натомість А. Шельонговський наголошував на суспільно-політичному, а з моменту укладення Берестейської унії – ще й на культурно-релігійному забарвленні козацьких повстань⁵⁹. Найбільше цікавили польських істориків події козацької революції під проводом Богдана Хмельницького. Головну провину за її початок вчені приписували польській політиці на південно-східних теренах, при цьому заперечували (О. Бальцер, Ф. Буяк), що утиск селян з боку польських панів міг бути причиною козацького виступу та приводом до невдоволення українських селян⁶⁰. Польські історики розглядали події 1648–1657 рр. як одну з найбільших кривд, яких зазнала Річ Посполита. Вони, хоч і не пов’язували її поділ безпосередньо з визвольною війною, але наголошували, що вона підірвала політичне та економічне становище, призвела до втручання сусідніх держав у польські справи. Критикували історики й політичну діяльність наступників Б. Хмельницького, позитивно оцінюючи лише тих, хто вирізнявся пропольськими настроями.

Наприкінці XIX – у першій третині XX ст. польські вчені акцентували увагу переважно на двох українсько-польських угодах – Зборівській (1649) та Гадяцькій (1658), критично оцінюючи першу з них, оскільки вважали її умови неприйнятними для розбудови українсько-польських відносин. Натомість Гадяцьку угоду вважали вдалою спробою вирішити конфлікт між поляками та козаками.

Гайдамацький рух у працях польських учених Львівського університету висвітлений слабо, оскільки його критична оцінка могла ускладнити українсько-польські відносини в Галичині. Історики зламу століть схилилися до думки, що

⁵⁸ *Zakrzewski S. Zagadnienia historyczne. Lwów; Warszawa, 1908. S. 178–179.*

⁵⁹ *Szelągowski A. Historia nowożytna. Wyd. 2. Warszawa; Poznań; Lublin; Łódź, 1920. S. 245.*

⁶⁰ *Balzer O. Z zagadnień ustrojowych Polski // Studya nad historią prawa polskiego / Pod red. O. Balzera. Lwów, 1915. T. 6. Zesz. 2. S. 57; Bujał F. Siły gospodarcze // Przyczyny upadku Polski. Odczyty. Warszawa; Lublin; Łódź; Kraków; Poznań, 1918. S. 97^o98.*

з цього руху скористалися Австрія, Росія, Пруссія, а з початку ХХ ст. польські вчені відкрито писали про підбурювання гайдамаків російським урядом та православним духовенством.

Певний інтерес викликав в істориків український національний рух ХІХ ст., вони визнаючи національні права українців, заперечували можливість створення ними власної незалежної держави. Дослідники не розглядали українське національне відродження як багатогранний соціокультурний феномен, а вбачали в ньому культурний і політичний рух, зазвичай зумовлений зовнішніми впливами. Саме через це більшість польських істориків, зокрема, Ф. Буяк, С. Закшевський, А. Шельонговський, Ш. Аскеназі, розвиток українського руху пояснювали як “антипольську інтригу Австрії, Росії та Німеччини”. Зокрема, Ш. Аскеназі заперечував ідею свідомої, спричиненої розвитком національних почуттів українців потреби розбудови незалежної України. На його думку, ідею створення самостійної української держави (з певних політичних міркувань) у різний час пропагували як росіяни, так і австрійці, але не самі українці. Лише з польською допомогою українці могли здобути незалежність, самостійно, власними силами, вони не могли відродити свою державність, зазначав історик⁶¹. Подібні думки висловлював також С. Закшевський, який наголошував на необхідності збереження польського керівництва над українським національним рухом. Він писав, що польська держава, розвиваючи власні національні сили, повинна підтримувати й національні вимоги русинів. На його думку, з метою подальшого відновлення багатонаціональної Речі Посполитої, потреби різних національностей давньої польської держави мали перебувати в центрі польських політичних прагнень. Необхідність політичного врядування поляків він пояснював багатомілітичною традицією польського панування на цій землі та надуманою, як слушно зауважила польська дослідниця К. Сренювська, політичною незрілістю українського народу⁶². Вчений вважав, що лише за умови формування серед русинів (українців) зрілої політичної думки та вияву до поляків такої ж доброї волі, якою останні керуються у ставленні до них, можна говорити про можливість мирного співіснування цих двох народів. У своїх працях історик всіляко намагався спростувати самостійницькі прагнення українців.

Підсумовуючи зазначимо, що українська проблематика посідала вагоме місце у дослідженнях польських учених Львівського університету кінця ХІХ – початку ХХ ст. Найбільше Т. Войцеховського, О. Бальцера, С. Закшевського, А. Шельонговського, В. Абрагама та інших цікавили українсько-польські відносини доби середньовіччя та козацька революція, які могли пояснити причини

⁶¹ *Askenazy S.* O niektórych przedstuleniach zagadnieniach odbudowy Rzeczypospolitej (Odczyt wygłoszony na zebraniu ogólnem Warszawskiego Towarzystwa Naukowego, 1. 12. 1918. 9 s.) // *Szkice i portrety.* Warszawa, 1937. S. 9–10.

⁶² *Śreniowska K.* Stanisław Zakrzewski. Przyczynek do charakterystyki prądów ideologicznych w historiografii polskiej 1893–1936. S. 100.

поділів Речі Посполитої та вікового конфлікту між українцями та поляками. Оцінка польськими вченими українського минулого залежала від їхніх політичних уподобань і приналежності до певних наукових шкіл чи напрямів.

UKRAINIAN ISSUES IN THE STUDIES OF POLISH SCIENTISTS FROM THE LVIV UNIVERSITY (THE END OF THE 19th – BEGINNING OF THE 20th CENTURY)

Oksana RUDA

The Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Research Center of the Ukrainian-Polish Relations

The article highlights the study done by Polish historians from the Lviv University (the end of the 19th cent. and the beginning of the 20th cent.) of basic problems of history of Ukraine, including genesis of Ukrainian-Polish relations, the impact of Lublin and Brest unions, development of Polish and Ukrainian lands, and the activities of Cossacks and consequences of Cossacks' revolts in 16–17 centuries, haidamak movement and the Ukrainian national revival are discussed. We focused on political events as they were the main subject of study of contemporary Polish historians from Lviv. It is found that Ukrainian issues occupied an important place in Polish historical science from the perspective of the struggle for an independent Polish state, that was outlined as a model of an ancient Commonwealth. The influence of contemporary social and political situation and spread of neo-Romantic outlook on the coverage of history of Ukraine by Polish scientists from Lviv University is shown.

Keywords: Polish historiography, Ukrainian-Polish relations, Neo-Romanticism, Lviv University.

УКРАИНСКАЯ ПРОБЛЕМАТИКА В ИССЛЕДОВАНИЯХ ПОЛЬСКИХ УЧЕНЫХ ЛЬВОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX века)

Оксана РУДА

Институт украиноведения им. И. Крипякевича НАН Украины,
Центр исследования украинско-польских отношений

В статье проанализировано изучение польскими историками Львовского университета конца XIX – начала XX в. важных вопросов истории Украины, в частности, генезиса украинско-польских отношений, влияния Люблинской, Берестейской уний на развитие польских и украинских территорий, формирования и деятельности украинских казаков, причин и следствий казацких восстаний XVI–XVII вв., гайдамацкого движения и украинского национального возрождения. Сосредоточено внимание на политических событиях, поскольку именно они были главным предметом изучения большинства польских историков Львова. Установлено, что украинская проблематика занимала важное место в польской исторической науке исходя из перспективы борьбы за создание независимого польского государства, очерченной за образцом давней Речи

Посполитой. Исследовано влияние общественно-политических условий и зарождения неоромантического мировосприятия на освещение истории Украины польскими учеными Львовского университета.

Ключевые слова: польская историография, украинско-польские отношения, неоромантизм, Львовский университет.